

Handel interregionalny w okresie od X-XII wieku. Europa Środkowa, Środkowo – Wschodnia, Półwysep Skandynawski i Półwysep Bałkański.

Studium porównawcze

Cel projektu jest wielowymiarowy, realizowany w obszarze interdyscyplinarnej mediewistyki. Wiąże się z tworzeniem warsztatu badawczego młodych naukowców, dając możliwość realizacji samodzielnych badań, przy współpracy międzyinstytucjonalnej i międzynarodowej. Projekt zakłada zestawienie założeń metodyczno – teoretycznych z zakresu teorii komunikacji i systemów oddziaływania obszarów centralnych, z analizą źródłową przeprowadzoną na tle porównawczym. Umożliwia ona weryfikację poglądów będących osią sporu toczącego się między substancywistami i formalistami. W tym celu podjęte zostaną studia nad zróżnicowaniem terminologicznym oraz pozycją społeczno – prawną kupca. Aspekt ten stanowić będzie podstawę rozważań odnoszących się do funkcjonowania sieci targowej oraz systemu opłat celnych. Te ostatnie zwracają uwagę na znaczenie kodyfikacji zwyczajowych oraz obecnych w źródłach antonimii, wskazujących na funkcję formularzową odniesień do systemu „dawnych” i „sprawiedliwych” ceł. Akcentują również znaczenie przysięgi dla wolnego transportu towarów (przeznaczonych na użytek własny, ośrodków monastycznych i dworów).

Analizie podlegać będzie dodatkowo sposób rozchodzenia się monety (na przykładzie państwa pierwszych Piastów) oraz jej obecność w obrębie szlaków o charakterze reliktowym (przykład Regensburga – Ruzarii i grupowania się numizmatów na odcinku dawnego szlaku bursztynowego). W kontekście materiału dyplomatycznego, pochodzącego z tzw. centrum, rozwarstwienie znalezisk gromadnych pod kątem emitentów i mennic, akcentuje nie tylko zmiany kierunku przepływu dóbr, ale i definiuje mechanizmy rozszerzania sieci monopoli targowych. Wyznacza także chronologię rozwoju obszaru penetracji ekonomicznej.

Aspekt ten ukazany zostanie na podstawie oddziaływania Cesarstwa Zachodniego i Bizancjum. Warto zaznaczyć, że obecne w projekcie odniesienie do koncepcji systemów światów oraz teorii cykli długookresowych Kondratiewa – Schumptera, wskazuje na mechanizm funkcjonowania obszarów tzw. międzymorza (w myśl teorii Collins’a), jako wypadkowej uwarunkowań komunikacyjnych i pozornych wahań koniunktury ekonomicznej,

na obszarach importujących szereg dóbr luksusowych (m.in. kruszec). Proponowane studium odnosi się do problematyki „ruchomego targu” oraz powstania ośrodków handlowych, postrzeganych niekiedy przez pryzmat ośrodków protomiejskich. Te ostatnie stanowią jednak konsekwencję przeobrażeń społeczno – ekonomicznych i koncepcji tzw. pogranicza negocjującego (przykład Naumburga i Dubrownika). Aspekt ten omówiony zostanie w kontekście „networks theory” (z uwzględnieniem zróżnicowania terminologicznego wczesnośredniowiecznych ośrodków wymiany dalekosiędnej). Dodatkowo opracowane zostanie zagadnienie transportu i kategorii wymienianych dóbr. Ważnym elementem proponowanych studiów pozostaje określenie sposobu zawierania transakcji oraz ekwiwalentu. Łączą one bowiem sferę „gospodarczą” z systemem wierzeń religijnych oraz relacji opartych na klasycznym przeciwieństwach swój – obcy (Ibn Fadlan’s Reisebericht, s. 86-87, Al – Masudi, Ibrahim ibn Jakub – madina Asht, Helmold, lib. I, c. 6, s. 17).

Proponowane badania wykorzystują elementy warsztatu nauk pomocniczych historii (dyplomatyka, numizmatyka, onomastyka, geografia historyczna), archeologii i antropologią kulturowej.

a. *World-System Analysis* (WSA) to modyfikacja teorii systemów-światów (WST) autorstwa I. Wallersteina przeznaczona dla nauk badających przeszłość (historia i archeologia). Modyfikacja ta opiera się na założeniu, iż dawne społeczeństwa nie egzystowały w izolacji, lecz pozostawały w ciągłych interakcjach, które okazywały się być kluczowe dla zmian kulturowych i społecznych w ich obrębie. Podstawę wspomnianych zjawisk stanowią wymiana dóbr i informacji, przy czym w przypadku społeczeństw przedkapitalistycznych istotną rolę odgrywa tu wymiana towarów luksusowych i prestiżowych podejmowana nie tylko z pobudek ekonomicznych, ale także ceremonialnych. Tego typu kontakty pośrednie jak i bezpośrednie wklewały dawne społeczności w wielkie sieci zależności, a także mogły – co szczególnie ważne – generować zmiany na znacznych odległościach.

b. *Central Place Theory* (CPT) została opracowana w 1933 roku przez niemieckiego geografa Waltera Christallera i pomimo wielu zastrzeżeń wciąż pozostaje podstawą współczesnej

geografii osadnictwa, a także bywa chętnie stosowana na gruncie nauk historycznych. Sformułowany przez Cristallera model próbuje wyjaśnić stosunki zachodzące między centrum i peryferiami, a także określić ich hierarchiczność, które to założenia stanowią jedno z głównych założeń WSA, choć wyróżnia ona tu dodatkowo jeszcze półperyferia będące często zalążkiem innowacji.

c. *Gateway Cities Theory* powstała w tym samym czasie co CPT, ale w przeciwieństwie do niej ośrodek główny zlokalizowany jest nie w centrum, a na peryferiach danego obszaru i z tego też powodu może być ono postrzegane jako peryferia lub półperyferia. Ośrodek bramny nastawiony jest przede wszystkim na kontakty dalekosiężne, a z czasem może (ale nie musi) ewoluować w ośrodek o funkcjach centralnych (podobnie w stosunku do półperyferii zakłada WSA).

d. *Break in Transportation Theory* rozwinął wybitny socjolog amerykański Charles H. Cooley opierając się na wcześniejszych spostrzeżeniach Friedricha Ratzela. Głównym założeniem jest tu potrzeba ‘przerwy w transporcie’ w miejscach gdzie zachodzi konieczność jego zmiany (co było typowe dla dawnych społeczności), a więc w miejscach przepraw przez rzeki, na brzegu morskim itp. Co charakterystyczne w punktach takich powstawały z czasem składy towarów, karczmy, warsztaty rzemieślnicze i targi.

e. W WSA wyróżnia się dwa zasadnicze rodzaje interakcji między centrum i peryferiami - *core-periphery differentiation*, gdzie grupy zróżnicowane społecznie i politycznie są aktywnie zaangażowane we wzajemną wymianę (powszechnie w czasach przedkapitalistycznych) oraz *core-periphery hierarchy* kiedy jedna grupa dominuje nad drugą (mniej powszechnie w przeszłości).

f. *Koncepcja „peryferii negocjujących”* P. N. Karduliasa zakłada możliwość/zdolność ludzi na peryferiach do wpływania na warunki, dzięki którym wezmą udział w handlu, wymianie ceremonialnej, religii, mariażach, polityce, ideologii itp. z przedstawicielami ekspansywnego

państwa. Negocjacje tego typu sprzyja niewyraźność granic charakterystyczna we wczesnym średniowieczu.

g. „*Międzymorza*” – świat „tzw. strefy bałtyckiej” i Półwyspu Bałkańskiego

h. *Teoria cykli długookresowych Kondratiewa – Schumptera*, wyznaczająca cykle długookresowe (przy jednoczesnym zachowaniu koncepcji Collinsa i prawa Greshama); jej zastosowanie daje możliwość określenia stałej chronologicznej w grupie procesów stochastycznych, obserwowanych poprzez pozorne wahania koniunktury ekonomicznej w odniesieniu do relacji łączącej centrum i peryferie. Analiza prowadzona w kontekście rozchodzenia się numizmatów na obszarze strefy bałtyckiej.

i. substancywizm i formalizm – dwie koncepcje postrzegania wymiany handlowej prowadzonej we wczesnym średniowieczu

Das Ziel dieses Projekts ist mehrdimensional, wird im Bereich der interdisziplinären Mediewistik verwirklicht und ist mit der Entstehung einer Werkstatt für junge Forscher verbunden, die ihnen die Möglichkeit einer selbständigen Forschungsarbeit geben, sowie Zusammenarbeit auf internationaler und interinstitutioneller Ebene ermöglichen soll. Dieser Entwurf setzt eine Zusammenstellung methodisch-theoretischer Voraussetzungen im Bereich der Verkehrstheorie und der Auswirkung zentraler Orte voraus, mit einer Quellauswertung, die einem Vergleich dienen soll. Dies soll zur Verifikation der Ansichten führen, die den Kernpunkt des Streitgesprächs zwischen Substantivisten und Formalisten ausmachen.

Diesem Ziel folgend werden Studien über die Verschiedenheit der Terminologie sowie über die gesellschaftlich-rechtliche Stellung des Kaufmanns aufgenommen. Dieser Aspekt wird die Grundlage für Überlegungen bilden, die sich auf das Funktionieren des Handelsnetzes und des Systems der Zollaufnahmen beziehen. Die Letzteren richten die Aufmerksamkeit auf die Bedeutung gewohnheitsrechtlicher Kodifizierung und in den Quellen vorhandenen Antonymen, die auf eine formuläre Funktion der Bezüge zum System der „einstigen“ und „gerechten“ Zölle hinweisen. Unterstrichen wird auch die Bedeutung des Schwures für den freien Warenaustausch (vorgesehen für Selbstgebrauch und monastische Zentren und Höfe). Einer Untersuchung wird zusätzlich die Verbreitung der Münze sowie ihre Anwesenheit im Umkreis der Handelswege mit einem Reliktcharakter (am Beispiel von Regensburg-Rusarien) und der Gruppierung von Münzen auf dem Geländeabschnitt des einstmaligen Bernsteinweges).

Im Kontext des (aus dem sogenannten Zentrum stammenden) diplomatischen Materials, angesichts der Ausspaltung der in einer Mehrheit auftretenden Funde, unter Berücksichtigung von Emitenten und Münzstätten, werden nicht nur Veränderungen in Bezug auf die Richtung des Güterverkehrs genommen, sondern auch Mechanismen der Ausbreitung von Austauschmonopol definiert. Es zeichnet auch die Entwicklungschronologie der ökonomischen Ergründung des Gebiets. Dieser Aspekt wird anhand der Auswirkung des Westlichen Keisertums und des Byzanz behandelt.

Betonenswert ist, dass die im Projekt enthaltene Bezüglichkeit zur Weltsystemtheorie sowie der Kondratiev-Schumpeters Theorie langfristiger Konjunkturzyklen, auf ein Funktionsmechanismus der Gebiete sogenannter Landenge (nach Collins's Theorie) als

Unfallquote von Verkehrsbedingungen und scheinbaren Schwankungen der wirtschaftlichen Konjunktur, im Raum der Einfuhr einer Reihe Luxusgüter (vor allem Erz), deutet.

Das vorgeschlagene Studium bezieht sich auf die Problematik des „beweglichen Marktes“ und die Entstehung von Handelszentren, die manchmal durch das Prisma der ersten stadtdähnlichen Gebieten wahrgenommen werden – diese erscheinen jedoch als Konsequenz gesellschaftlich-ökonomischer Umwandlungen und des Konzeptes .... Dieser Aspekt wird anhand der Network-Theory (unter Berücksichtigung terminologischer Differenzierung frühmittelalterlichen Zentren weitreichenden Austauschs). Zusätzlich wird die Frage über Transport und Kategorien der ausgetauschten Güter bearbeitet.

Ein wichtiger Bestandteil dieses Studiums ist es zu bestimmen auf welche Art und Weise Transaktionen geschlossen wurden und wie das Äquivalent festgelegt wurde. Die Wirtschaftssphäre wird nämlich mit dem System des religiösen Glaubens sowie Relationen, die auf dem klassischen Gegenteil Bekannter – Fremder beruhen, verbunden (Ibn Fadlan's Reisebericht, S. 86–87, Al-Masudi, Ibrahim ibn Jakub – madina Asht, Helmold, lib. I, c. 6, S. 17). Die vorgeschlagene Erforschung nutzt Elemente der Hilfswissenschaften (Diplomatik, Numismatik, Onomastik, historische Geographie) mit der Archäologie und Anthropologie.

Dieses Projekt setzt Studienaufnahme mit folgendem Wissensumfang voraus:

1. Theorien der gesellschaftlich-ökonomischen Auswirkung – angefangen mit der Weltsystemtheorie Immanuel Wallersteins, bis zu den langfristigen Zyklen von Kondratiev (synthetische Umfassung).
  - a. World-System Analysis (WSA) ist eine Umwandlung der Weltsystemtheorie Wallersteins, vorgesehen für Forscher, die die Vergangenheit untersuchen (Geschichte, Archeologie). Dies beruht auf der Annahme, dass damalige Gesellschaften ihre Existenz nicht in Isolation geführt haben, sondern ständigen Kontakt zueinander einhielten, was eine Schlüsselrolle in Bezug auf kulturelle und gesellschaftliche Umwandlungen in ihrem Bereich spielte. Die Grundlage der erwähnten Erscheinungen bildet der Austausch von Gütern und Informationen, wobei im Falle der vorkapitalistischen Gesellschaft eine wesentliche Rolle der Austausch von Luxus- und Prestigegütern spielte, der nicht nur aus ökonomischen, sondern auch aus zeremoniellen Gründen vorgenommen wurde. Mittelbare und unmittelbare

Kontakte verwickelten damalige Gesellschaften in ein grosses Netz der Abhängigkeiten und konnten – was besonders wichtig gewesen ist – zu Veränderungen auf erheblicher Distanz führen.

- b. Central Place Theory (CPT) wurde im Jahr 1933 von einem deutschen Geographen Walter Christaller bearbeitet und trotz vielen Vorbehalten bleibt sie die Grundlage der heutigen Ansiedlungskunde und wird auch gern auf dem Gebiet der Geschichtswissenschaft angewendet. In dem Entwurf von Christaller wird versucht, vorhandene Verhältnisse zwischen dem Zentrum und den Peripherien zu erklären sowie ihre Hierarchie zu bestimmen – diese Voraussetzungen spiegeln eine der wichtigsten Ausgangspunkte der WSA wieder, obwohl hier zusätzlich Halbperipherien ausgegrenzt werden, die oft den ersten Schritt zur Innovation darstellen.
- c. Gateway Cities Theory entstand in derselben Zeit wie die CPT, im Vergleich jedoch zu dieser Theorie ist das Hauptgebiet nicht im Zentrum lokalisiert, sondern auf den Peripherien des gegebenen Ortes, und kann aus diesem Grund als eine Peripherie oder Halbperipherie betrachtet werden. Die Toreinfahrt ist vor allem auf weitreichende Kontakte ausgerichtet und kann mit der Zeit (jedoch nicht zwanghaft) zu einem Zentralgebiet evolvieren (diese Annahme gilt ebenso in Bezug auf Halbperipherie).
- d. Break in Transportation Theory entwickelte ein hervorragender amerikanischer Soziologe, der auf früheren Feststellungen von Friedrich Ratzel basierte. Die Hauptvoraussetzung bildet hier die Notwendigkeit einer Transportunterbrechung an Orten wo es notwendig gewesen ist gewisse Veränderungen vorzunehmen (was typisch für ehemalige Gesellschaften war), an Flüssen also, die durchgequert werden mussten, an Küsten, usw. Charakteristisch war, dass an solchen Orten Waren manchmal gelagert wurden und es entstanden dort Wirtshäuser, Handwerkstätten und Marktplätze.
- e. In der WSA werden zwei grundlegende Interaktionen zwischen dem Zentrum und den Peripherien unterschieden – core periphery differentiation, wo gesellschaftlich und politisch differenzierte Gruppen aktiv in gegenseitigen Austausch engagiert sind (verbreitet in vorkapitalistischen Zeiten) sowie core-periphery hierarchy wenn eine der Gruppen Dominanz ergreift (in der Vergangenheit weniger verbreitet).
- f. Das Konzept der verhandelnden Peripherien setzt die Möglichkeit voraus, dass die auf den Peripherien lebenden Menschen dazu fähig gewesen sind die Bedingungen, die es ihnen erlaubten am Handel teil zu nehmen, an dem zeremoniellen Austausch, Religion, Vermählungen, Politik, Ideologien, usw., die mit den Vertretern des

Expansionsstaates ausgemacht wurden, zu beeinflussen. Solche Verhandlungen wurden durch unklare Grenzen im Mittelalter begünstigt.

- g. Landengen – die Welt des Ostseeraumes und der Balkanhalbinsel.
- h. Die Anwendung der Theorie Langfristiger Konjunkturzyklen von Kondratiev-Schumpeter ermöglicht es solche Zyklen festzulegen, unter gleichzeitiger Erhaltung des Collins Konzeptes und Greshams Gesetzes.
- i. Substantivismus und Formalismus – zwei Konzepte zum Warenaustausch im Hochmittelalter.